

[1973], s. 109-116; ayrıca bk. bibl.). Eserin Doğu Türkçesi'ne çevirisi Pekin'de (1983), Özbekçe çevirisi Taşkent'te (1990), Kırgızca çevirisi Moskova'da (1993) neşredilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti postaları eserin yazılışının 900. yıl dönümü dolayısıyla 1969'da bir posta pulu yayımlamıştır. Bu arada *Kutadgu Bilig* adıyla felsefe ağırlıklı bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır (2002).

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (nşr. ve trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1947-59, I-II; a.e.: *İndeks* (nşr. Kemal Eraslan v.dğr.), İstanbul 1979; a.e.: *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes* (trc. R. Dankoff), Chicago-London 1983 (bu eser hakkında bk. Talat Tekin, *Türk Dilleri Araştırmaları*, I, Ankara 1991, s. 197-200); a.e. (nşr. Abdurrahim Ötkür v.dğr.), Picing 1984; a.e.: *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması* (nşr. Fikri Silahdaroğlu), Ankara 1996; Halil İnalıcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s. 259-271; A. Dilaçar, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara 1972; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, tür.yer.; Yücel Öztürk, *Kutadgu Bilig'de İlim* (yüksek lisans tezi, 1982), İÜ Merkez Ktp., nr. T 2894; Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fili-*, Ankara 1985; Muallâ Zeren, *Kutadgu Bilig'de Eğitim* (yüksek lisans tezi, 1985), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kemal Beslen, *Kutadgu Bilig'de Eğitim* (yüksek lisans tezi, 1985), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Erdal, "Kutadgu Bilig'de Değişkin Ekler ve Kelimeler", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler: Türk Dili*, İstanbul 1985, I, 89-94; a.mlf., "Constraints on Petic Licence in the Qutadgu Bilig: The Converb and Aorist Vowels", *TDED*, XXIV-XXV (1986), s. 205-214; Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul 1987; a.mlf., "Kutadgu Bilig Üzerine Sosyolojik Düşünceler", *Sosyoloji Dergisi* (İstanbul 1992), s. 131-166; Nebahat Akgün, *Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesinden Uygurca'ya İndeksi* (yüksek lisans tezi, 1988), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; G. Aneer, "Kingship Ideology and Muslim Identity in the 11th Century as Reflected in the Siyâsatnâme by Nizâm al-Mulk and in the Kutadgu Bilig by Yusuf Khass Hâdjib", *The Middle East Viewed from the North* (ed. B. Utas - K. S. Vikor), Uppsala 1989; Ziya Hotamışlı, *Yusuf Has Hâcib'de Bilgi ve Ahlak Anlayışı* (yüksek lisans tezi, 1990), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hatice Yiğitbaşı, *Kutadgu Bilig'deki İsim ve Zamir Çekimleri* (yüksek lisans tezi, 1991), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cusup Balasagin v.dğr., *Kuttuu Bilim Dastan: Bayırkı Türk Tilinen Kotorgon*, Moskva 1993 (Nik); Mübahat Türker-Küyel, "Kutadgu Bilig ile Kenz ül-Küberâ Arasında Bir Karşılaştırma", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara 1996, s. 175-188; a.mlf., "Fârâbi, Hikmet ve Kutadgu Bilig", *Erdem*, VII/20, Ankara 1991, s. 375-470; R. Devereux, "Yusuf Khâşş Hâdjib and the Kutadgu Bilig", *MW*, LI (1961), s. 299-310; Ali Fehmi Karamanlioğlu,

"Yusuf Hâs Hâcib'den Osman Gazi'ye", *TK*, I/3 (1963), s. 4-16; a.mlf., "Kutadgu Bilig ve Kumandan", a.e., V/58 (1967), s. 741-744; Saadet Çağatay, "Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'ın Kişiliği", *TDAY Belleten*, 1967 (1968), s. 39-49; Agâh Sırrı Levend, "Yazılışının 900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig", *TDI*, sy. 211 (1969), s. 1-5; Sh. Abilov, "Kutadgu Bilig v bulgarotatarskoy literature", *Sovjetskaya Tyurkologiya*, sy. 6, Bakü 1970, s. 77-89; İbrahim Kafesoğlu, "Yazılışının 900. Yılı Münasebetiyle Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *TED*, sy. 1 (1970), s. 1-38; *TK*, IX/98 (1970), s. 69-184 (Kutadgu Bilig Özel Sayısı); Tuncer Gülensoy, "Kutadgu Bilig Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Bibliyografya*, II/4, Ankara 1973, s. 109-116; R. Dankoff, "Animal Traits in the Army Commander", *TÜBA*, I (1977), s. 95-112; a.mlf., "Yusuf Khâşş Hâdjib", *EP* (İng.), XI, 359-360; Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *TTK Belleten*, XLV/178 (1981), s. 23-78; G. Doerfer, "Türkolojide Eleştiri Sorunları", *TDAY Belleten*, 1980-81 (1983), s. 87-99; Otto Alberts, "Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış Kutadgu Bilig'in (1069-70) Şairi: İbn Sinâ'nın Bir Öğrencisi" (trc. Mübahat Türker-Küyel), *Erdem*, I/1 (1984), s. 217-230; Fatma Özkan, "Tarihî Miras Kutadgu Bilig Hekide Bayan-1", *TK*, XXV/292 (1987), s. 505-508; M. Cemal Sofuoğlu, "Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri", *DÜFD*, V (1989), s. 127-180; Aysu Ata, "Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzeltme Denemesi Kötür mü? Kür mü?", *TD*, XI/1 (1993), s. 301-308; Zafer Önler, "Kutadgu Bilig'de Ekçek Kelimesi Üzerine", *TDI*, sy. 497 (1993), s. 342-344; K. Müminov, "Kutadgu Bilig'in Taşkent Nüshası", *TK*, XXXI/357 (1993), s. 39-42; Zuhal Kargı-Ölmez, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, VII, Ankara 1997, s. 19-40; Yon-Song Li, "Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Sontaki: kö-rü ve sayu Üzerine", a.e., s. 233-260; Semih Tezcan, "Additional Iranian Loan-words in Early Turkic Languages", a.e., s. 157-164; Sadık Türker, "Fikri Muhtevası İçerisinde Kutadgu Bilig'in Kültür ve Medeniyet Tarihimizdeki Yeri", *Kutadgu Bilig*, sy. 2, İstanbul 2002, s. 14-28; Gökhan Yılmaz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi", *Kutadgu Bilig*, sy. 2, İstanbul 2002, s. 8-13; Reşid Rahmeti Arat, "Kutadgu Bilig", *İA*, VI, 1038-1047; Cahit Kavcar, "Kutadgu Bilig", *TA*, XXII, 387-389; "Kutadgu Bilig", *TDEA*, VI, 16-17 [bu madde, Reşid Rahmeti Arat'ın *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki maddesi esas alınarak Mustafa Kaçalin tarafından hazırlanmıştır].

DİA

KUTALMIŞ

(ö. 455/1063)

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Süleyman Şah'ın babası.

"Kutlu, mübarek, uğurlu" anlamında bir isim olan Kutalmış kaynaklardaki yazılışına göre "Kutulmuş, Kutlamış" gibi şekillerde de okunabilmektedir. Gazneli Mahmud, hile ile yakaladığı Arslan

Yabgu'yu oğlu Kutalmış ve bazı arkadaşlarıyla birlikte Hindistan'daki Kâlıncâr Kalesi'ne hapsedti. Kutalmış bir fırsatını bulup kaleden kaçarak Buhara'ya döndü ve emrindeki Oğuzlar'la birlikte babasını kurtarmak için harekete geçti. Ancak başarılı olmadı ve onun yedi yıl sonra zindanda ölümü üzerine amcazadeleri Tuğrul ve Çağrı beylerle iş birliği yaptı. Dandanakan zaferinden (431/1040) sonra toplanan kurulularda Cürcân ve Damgan'ın fethiyle görevlendirilen Kutalmış, Tuğrul Bey'in Irak'ı idaresi altına almasının ardından Azerbaycan ve İrmîniye'nin fethine memur edildi. Kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirdi; Bizanslılar'ın 437 (1045-46) yılında Arrân'daki Debil şehrine yaptıkları saldırıyı da püskürttü. Ertesi yıl Şeddâdoğulları'na ait Gence şehrini kuşattı, fakat alamadı.

1048'de Tuğrul Bey, bir yıl önce Bizanslılar tarafından pusuya düşürülerek öldürülen amcası Mûsâ Yabgu'nun oğlu Hasan Bey'in öcünün alınmasına, anne bir kardeşi ve aynı zamanda diğer amcası Yûsuf Yinal'ın oğlu olan İbrâhim Yinal ile Kutalmış'ı memur etti. Birleşik Selçuklu kuvvetleri Kâlıkâlâ'yı (Erzurum) hücumla alıp yağmaladılar ve Pasinler ovasında Bizans ordusunu bozguna uğrattılar; bu çatışma Türkler'le Bizans arasında yapılan ilk büyük savaşı. Kutalmış 445'te (1053-54) Kars'a hücum edip orada bulunanların hepsini öldürttü. Tuğrul Bey halifenin daveti üzerine Bağdat'a gittiğinde (447/1055) yanında Kutalmış da bulunuyordu. Bunun üzerine Büveyhiler'in Türk asıllı kumandanı ve Bağdat askerî valisi Arslan el-Besâsîrî, emrindeki Türk askerleriyle şehri terketti ve bir süre sonra mütefikleriyle birlikte Selçuklular'a tâbi olan Musul'a doğru harekete geçti. Tuğrul Bey, Musul Emiri Kureyş'e yardım etmesi için Kutalmış'ı gönderdi. Kutalmış Kureyş'le buluştuktan sonra Besâsîrî'nin üzerine yürüdü. Ancak Sincar yakınında yapılan savaşta yenildi ve canını zor kurtardı (29 Şevval 448 / 9 Ocak 1057). Tuğrul Bey, Sincarlılar'ı ölü Türk askerlerine uyguladıkları vahşetlerden dolayı ağır bir şekilde cezalandırmak üzere Musul'a geldi ve Sincar ile Musul'un idaresini İbrâhim Yinal'a verdikten sonra Kutalmış ile birlikte Bağdat'a döndü. Tuğrul Bey'in halife tarafından Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı ilân edildiği muhteşem törende Kutalmış da hazır bulundu (449/1058).

Kutalmış 453'te (1061) Tuğrul Bey'e isyan etti ve Damgan (Dâmegân) yakınlarını-

daki müstahkem Girdkûh Kalesi'ne kapandı. Kaynaklarda Kutalmış'ın ayaklanma sebepleri hakkında bilgi yoktur. Ancak Tuğrul Bey'in, kısa bir süre önce annesiyle evlendiği kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı veliaht ilân etmesi onun isyanına sebep olmuş olabilir. Çünkü Kutalmış, babası Arslan Yabgu kardeşlerin hepsinden yaşça büyük olduğu ve Gazneliler'in eline düşmeden önce Oğuzlar'ın başında bulunduğu için kendini tahtın hakiki vârisi gibi görüyordu. Tuğrul Bey, Kutalmış'ın üzerine asker gönderdiyse de kuvvetleri mağlûp oldu. Bunun üzerine Girdkûh Kalesi'ni bizzat kendisi kuşattı; fakat o da başarılı olmadı ve Vezir Amîdülmülk el-Kündürî'yi görevlendirdi. Kısa bir süre sonra da barış görüşmeleri başladı; Kutalmış ancak şu şartlarla barışa yanaşıyordu: Sultan kendisine bir şey yapmayacağına dair talâk üzerine yemin edecek, ayaklanmasından dolayı kendisinin tazminat istenmeyecek, Süleyman'ın kız kardeşiyle evlenmesine karşı çıkılmayacak ve yönetimine geliri bol bir vilâyet verilecekti. Bu şartlardan üçünün kabul edilmesine rağmen talâkla yemini sultana kimsenin söylemeye cesaret gösteremeyeceği bildirildi ve onun bu konuda ısrarlı davranması yüzünden müzakereler kesildi. Arkasından da Amîdülmülk kuşatmayı sürdürürken Tuğrul Bey Rey'de vefat etti (8 Ramazan 455 / 4 Eylül 1063). Tuğrul Bey'in ölümüyle Amîdülmülk'ün başşehre dönmesinden sonra Kutalmış kaleden inerek Hemedan-Rey arasında yaşayan Türkmenler'in yanına gitti ve onlardan kalabalık bir topluluğu hizmetine aldı. Bu sırada kardeşi Resul Tegin de ona katıldı ve kendisini Rey üzerine yürüme teşvik etti. Kutalmış'ın 50.000 kişilik bir orduyla yola çıktığını haber alan Amîdülmülk, Tuğrul Bey'in oğlu Alparslan'ın saltanatı ele geçirmek amacıyla Rey'e doğru gelmekte olduğunu duyunca ondan acele etmesini istedi ve Süleyman yerine Alparslan'ın adına hutbe okutmaya başladı. Bu arada Kutalmış'a karşı bir ordu gönderdiyse de ordusu başarılı olmadı. 21 Zilkade 455'te (15 Kasım 1063) Rey'i kuşatan Kutalmış, Alparslan'ın öncü kumandanı Hâcib Erdem'in Damgan'a ulaştığını öğrenince şehrin önünden ayrılarak ona karşı gitti ve Dihinemek denilen yerde kuvvetlerini dağıttı; yaklaşık 15 km. uzaklıkta bulunan Alparslan'ın yolunu kesmek için de akarsuların yönünü güzergâh üzerindeki çorak tuz vadisine çevirerek burayı bir bataklık haline getirdi. Fakat olaylar umduğu gibi gelişmedi ve

Alparslan bataklığı geçerek Kutalmış'ın ordusunu bozguna uğrattı; kardeşi Resul Tegin ve oğlu Süleyman (Şah) ile bazı kumandanlarını esir aldı. Kutalmış, dağılan ordusundan geriye kalanları kendi kalesi Girdkûh'a doğru çekmeye çalışırken kayalıklı bir bölgede atından düşerek öldü; naaşı Rey'e getirilip Tuğrul Bey'in türbesine gömüldü (13 Zilhicce 455 / 7 Aralık 1063).

BİBLİYOGRAFYA :

Azîmi Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler: h. 430-538 (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, metin, s. 9, 10; tercüme, s. 12; Râvendî, *Râhâtü's-ş-şudûr*, s. 92, 104, 454; a.e. (Ateş), I, 91, 103; II, 413; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 30-32; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 625, 630; X, 36, 37; Bündârî, *Zübdetü'n-Nuşra*, s. 12, 13, 28-29; a.e. (Burslan), s. 9, 10, 27, 28; Sibî İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1967, bk. İndeks; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, s. 33; Reşidüddin, *Câmi'ü't-tevârih* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 7, 11, 20, 26, 27, 28; İbn Hamdûn, *Tezkire*, TSMK, III, Ahmed, nr. 2948, vr. 151^b, 155^b, 157^a; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 44, 45-47, 49, 50, 52, 53, 57; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 15, 45, 46, 50, 58, 70, 115; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1992, III, bk. İndeks; a.m.f., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 32, 34-36; Atsız, "Arslan Yabgu'nun Oğlunun Adı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 183-189; Muharrem Kesik, "Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Tahtını Ele Geçirme Gayretleri", *TK*, sy. 454 (2001), s. 97-105; M. Fahreddin Kirzioğlu, "Kars", *İA*, VI, 361-362.

FAKUK SÜMER

KUTÂMÎ (القطامى)

Ebû Saîd Umeyr b. Şüeym
b. Amr (Âmir) b. Bekr et-Tağlibî
(ö. 101/719-20 [?])

Emevîler devri Arap şairi.

Muhtemelen 40 (660-61) yılında Suriye'nin kuzeyinde Tağlib kabilesinin yaşadığı bölgede doğdu. "Keskin gözlü" anlamına gelen lakabı Kutâmî avcı bir kuş olan doğanın isimlerinden biridir (Cezzâr, III, 1280-1281). Hıristiyan iken müslüman olan Kutâmî'nin adı ilk defa, kabilesi Tağlib ile rakipleri Kays Aylân arasındaki Mercirâhit savaşı sırasında (64/684) duyuldu. Kutâmî, Abdullah b. Zübeyr ile Emevî hânedanı arasındaki ihtilâfta bu iki kabilenin farklı tarafları desteklemesi sebebiyle çıkan savaşlara katıldı. Bunların birinde Kays kabilesine esir düştü. Kabilenin reisi Züfer b. Hâris daha sonra onu serbest

bıraktı; elinden alınan malları iade etti, ayrıca kendisine 100 deve verdi. Bu vesileyle Züfer b. Hâris için bir methiye nazmeden Kutâmî, diğer şiirlerinde savaşların verdiği zararlardan söz ederek iki kabileyi barışa davet etmiştir (Şevki Dayf, s. 224-225).

Halife Abdülmelik b. Mervân, Kutâmî'nin şiirlerinden haberdar olunca çok beğenmiş, zekâ ve saânatını övmüştür. Kutâmî, Dimâşk'ta görüştüğü Velîd b. Abdülmelik'i Mütenebbî'nin methiyelerini andıran bir kasideyle methetmiş, Kureys'in Hz. Peygamber'e yardımlarına, Hanîf dininin esaslarının tesbitindeki katkılarına işaretle bu kabileden takdirle söz etmiştir (Zekî Âbidin Gureyib, s. 41). Halifeler dışında diğer devlet adamları, edip ve âlimlerle de görüşen Kutâmî'nin ölümü için 101 (719-20), 110 (728-29) ve 130 (747-48) yılları gibi farklı tarihler verilmektedir. Şiirlerinde Ömer b. Abdülâzîz'den hiç söz etmemesi ve Sibeveyhi tarafından şiirlerinin şahid olarak kullanılması dikkate alınarak onun 110 (728-29) yılından önce vefat ettiği söylenebilir. Çünkü Sibeveyhi, Cerîr b. Atiyye (ö. 114/732) ve Ferezdak'tan (ö. 114/732) sonraki şairlerin şiirlerini şahid olarak kullanmamıştır.

Kutâmî, Müslim b. Vefîd'den önce "Sarılgavânî" (güzellere vurgun) lakabını ilk alan şairdir. Şair Ahtal'in (ö. 92/710-11) onun dayısı olduğu söyleniyorsa da bunun doğru olmadığı, ancak her ikisinin Tağlib kabilesine mensup bir aileden geldiği belirtilmektedir.

Şiirlerinden Kutâmî'nin iyi yetiştigi, hem çöl hem de yerleşik hayatı iyi bildiği, fakat kendisinin insanı etkileyen, güven veren kahramanlık ve yiğitlik yönü itibarıyla bedevîliği tercih ettiği anlaşılacaktır. İbn Sellâm el-Cumâhî ona Baîs el-Mücâşî, Küseyyir ve Zürrumme ile birlikte İslâmî dönem şairlerinin ikinci tabakası içinde yer verir ve kendisini Ahtal ile karşılaştırarak ince ve zarif bir şair olduğunu söyler (*Fuḥûlü's-şu'arâ*, II, 534). Ahtal de Kutâmî'nin iyi bir şair olduğunu kabul eder (Merzûbânî, s. 74).

Kutâmî'nin otuz iki parça şiirden meydana gelen divanı ilk defa Jacob Barth tarafından Berlin'de bulunan bir yazma nüsha esas alınarak şârihi bilinmeyen bir şerhiyle birlikte neşredilmiştir (Leiden 1902). Barth, şairin çeşitli kaynaklarda bulunduğu dokuz beytini de divana eklemiştir. Bu neşirde Kutâmî'nin hayatı ve